

Leizarraga¹

Piarres XARRITON

Entzun duzue nik bezala Knorren azken hitza, beraz Azkuek, Urkixok eta Krutwigek, bai hiruek, ez baita guti, erraten zuten euskara batuaren egitekotz Leizarraga Beraskoitzekoaren ildotik egin beharko zela. Eta badakigu engoitik guztiek gaurko euskal literaturaren ez-baian lan guztiak Leizarraga izan delakotz euskara batuan eginak izan direla, ezen Leizarragak zituen bere mendean bateratu Ziberoako, Nafarroa beheko eta Lapurdiko euskalkiak.

Bainan hona non ustegabetarik ez hain aspaldi Hegoaldean agertzen zaikun mende bereko idazle bat Lazarraga deitzen dena. Ez genekien bada 2004. urte arte izan zenik ere Lazarraga deitu euskal idazlerik XVI. mendean.

Hona bada urte horretan Madrileko liburu eta paper zahar saltzaille baten etxean hatzeman dela kaier bat orduko arabar jauntxo batek euskal hitz lauez edo neurtitzez idatzi lanak eskaintzen dizkiguna. Gipuzkoako Diputazioak bere gain hartu du beihalako kaieraren bere prezio erostea, DVDtan eta gero liburutan inprimiturik argitaratzea. Altxor zahar horri esker ditugu beraz gaur hemen parekatzen Leizarraga eta Lazarraga.

Alta bada gaur arte gure jakintsun handienak Lafon, Mitxelena eta beste ari izanak ziren asmatzen ba ote zitekeen euskararik Gas-teiz aldean XVI. mendean eta zer euskara mota. Bainan horra nola Lazarragaren kaier ttipi aberatsari esker irakurtzen ahal dugun XVI. mendeko arabar bertsolariak Hasparrengo, ez Urtsumendi beheko

(1) Beskoitzen emandako hitzaldia: 2007/04/28.

Hasparrenan bainan Araba Hasparrena aldeko Zalduondon (ez Lapurdi Hazparneko Zaldiondoan) hazpandar andere ederreri beren herriko euskaran botatzen zizkien konplimenduak.

Behar dugu ordea beste paperik ere aipatu, ezen Beskoitzeko herri honek ospatu zuen jadanik ederki bere Leizarragako seme hau duela zenbait urte. Honek apez izanik eta gero Bastidako "artzain" protestante euskararatu baitzuen duela lau ehun urte, 1571n, Testamentu Berria. Egun horren lekuko dugu hemen herriko etxearen ate gainean oroit-harri eder bat Beñat Eiherabide adiskidearen aita zenak, Eiherabide Beskoitzeko jaun auzapezak jarri zuena.

Euskaltzaindiaren inguruan bildu zen orduan hemen jakintsun alde ederra. Xehetasunak oro emanak daude *Euskera*-ren 1972ko 17. zenbakian. Nahiz bagauden oraino behar bada zenbait gatu zahar gertakari horien lekuko garenak hobe dugun nik uste Euskaltzaindiaren aldizkariari so bat egitea ikusteko egun horretan meza nagusia eman zutela jaun apez katoliko hauek, aita Villasante, aita Diharcelratzeder, aita Akesolo, aita Zabala eta aita Irigaray, Piarres Lafitte, Piarres Larzabal eta Epherre jaun apezak.

Bazkalondo mahainean hitza hartu zuten aita Villasante euskaltzainburuak, Jean Haritschelhar buruordeak, Lino Akesolok, Piarres Lafittek, René Lafonek eta irakurri ziren ere Duny-Pétre (Piarres Hegittoa), Monzon eta Alvarez Enparanza (Txillardegi) laguntzaileen agurrezko bertsoak eta mezuak. Horien guzien artetik ohartu gara aita Lino Akesolo karmeldar bizkaitarrak, guk baino hobeki behar bada, Lapurdiko euskara bera ezagutzen zuenak hamar orrialde bete zituela bere hitzaldiaren emaiteko Leizarragaren garaiaz. Guk aldiz orai hemen nahi genuke bakarrik aipatu laburzki Leizarragaren mendea, XVIgarrena.

Orduz geroz alabainan iragan dira urteak eta duela bi urte Lazarraga ezagutu dugun bezala, lehentxeago ere, euskal literaturaren historia aberastu zaigu ederki : ikus adibidez *Textos arcaicos vascos*, Mitxelena eta Sarasolaren lan aberatsa (ASJU, XV, 1990). Bainan bada besterik eta teknologia berriei esker liburutegiak baino gehiago baditugu liburu digitalizatuak. Interneti esker aurki ditzakegu adibidez Mexikoko lehen apezpiku durangoarrak bere arrebari Durangorat Durangoko euskaraz idatzi zion gutun aberatsa (ikus *Euskera*, 1981, 26. zenbakia, Tovar eta Mitxelenaren edizioa). Ikus ere berdin mende

berean oraino Iparraldeko bi andere handik beren espion lanetan idatzi zituzten euskarazko gutunak. Lehenik Urruñatik Urtubiako andereak berak, espainolen errege-idazkari gipuzkoarrari euskaraz igorri zizkion 18 gutunak, Frantziako erregeen salatari bezala. Bigarrena Lukuzeko andereak 1593an ezkonduak Montmorency-Bouteville-eko dukearekin eta bost urte geroago 1598an Nafarroako eta Frantziako Henri IV.aren aldekoen salatzen ari zaiena Nafarroaz jabetuak diren espainolei (*Fontes Linguae Vasconum*, N.º 63, 1993, or. 176-219, José Floristanen edizioa, "Conflictos fronterizos: espionaje y vasculencia a finales del siglo XVI: 20 documentos inéditos del archivo general de Simancas").

Gure esku ditugun internet eta beste tresna berriekin, laster ohartzen gara gaur adibidez gure XX. mende honi konparatuz, XVI.ean izan zirela Italian barna 11 gerla frantsesen eta espainolen artean. Hala nola orduan baitzituzten 1525ean espainolek frantsesak zafatu eta Paviako batailan Karlos Kintok edo hobeki erraiteko haren zerbitzuko zebilen Hernaniar kapitain Urbieta deitu batek baitzuen Frantziako errege François 1er delakoa preso hartu eta gero Madrilera preso ereman. Baionan bizi garenok 500 urteren buruan ikus dezakegu oraino Gaztelu Zaharrean Frantzia guzitik errege haren presondegitik libratzeko haren arreba Margarita Nafarroako erreginak bildu zuen urte meta guziaren biltokia 32 mandok ereman ahaleko urte karga baitzuten hor gela batean bildu. Urrearekin batean Bidasoako zubiraino ereman ziren gainera bahiturik Madrilera joaiteko aitaren orde haren bi seme gazteenak bizpalau urterentzat. Gure XX. mendeko terroristen bahiketa guziak ez dira beraz batzuetan uste dugun bezain asmatu berriak, aspaldiko errege eta erreginen arteko josteta itsusiak baizik.

Beste puntu bat ere har nezake : erlijioen arteko gerlak izan ziren Leizarragaren mende horretan Saint-Barthélémy deitu gau famatua gogoratzen digula Frantziako erregina italiar batek agindu sarraskiak izan bazen mende hartan gure XX. mende honetan nork ez du aipatzen ala juduen eta ekialdeko buhamien miliunka naziek asmatu "Shoah" edo suntsiketa lazgarria.

Ekialdeko historia zaharrak urrunegi baldin bazaizkitzue, Bastidan berean edo Bidaxunen edo Baionan ihesi etorri ziren XVI. mendeko juduen hilerriak ikus ditzakezue. Eta aldiz XX. mendean gure oroitean,

xehetasunetan sartu gabe, nola ez aipa 1936-46eko gerletan Beskoitzen berean aterbetu ziren herri honetako Gernika aldeko bizkaitarrak, Robles-Aranguz familia ederra adibidez.

Bizkitartean, XVI. eta XX. mendeen arteko leizeari beste behako bat nahi niroke orain bota. Entzuten nuen berriki jaun bat italiarra Prodi dotore jauna beste Prodi dotore baten anaia 10 urte zaharragoa omen. Ez bainekien bazenik ere jakintsun handi hori, ez hanbat politikaria, anaia famatua bezala, bainan historiari jakintsua erlijioen historialari berezitua. Jaun horri kasetariak galdetzen zion : « *Konpara bazeneza XIX. eta XX. mendeetako erlijioen historia zer erran zenezake ?* » Eta gure jakintsuak ihardesten dio galdeari : « *Deus ere ez nezake erran zeren erlijioen historia on bat egitekotz bost mende behar baitira hartu gutienetik. Horrela duzue ikusten gure Vaticanoko 2. biltzar famatu hori duela bost mende izan zen Trentoko kontzilioaren konklusioa eta giltza, besterik ez da.* » Ikus dezagun alabainan gure profesorearen arabera Vaticanokoak ez duela deus berririk asmatu, ez gizonak gerla nuklearra eginez geroz berrikusi behar zela XVI. mendeko gerla zuzenen teoria, ez emazteen pilula, ez "ihesa" deitu "sida", ez elizaren barnean mende alde honetan jasaten dugun apeztasunaren eta erlijiotasunaren krisiak, etabar. Kontzilioa amaitu orduko agertu zaizkigun arazo guziak. Geroztik izan ditugun Aita Saindu guzi-guzien saindutasuna gordetzen ahal ez dizkigunak.

Konparatzen baditugu beraz Leizarragaren euskara eta hastetik aipatu dugun Lazarragarena, konturatzen gara euskara horiek ez direla berdinak eta menturaz badela bi euskalki horien artean orduan Gatzela herriko eta Portugal herriko bi hizkuntza erromanikoen artean zen bezainbat ezberdintasun. Egia da geroztik Axular etorri zela, gure ganik eta Hegoaldeko nafar, gipuzkoarren ganik askoz hurbilago dena, menturaz euskalki guzien artean ordutik batasuna egin behar-ko zuen, nahiz Araba, Bizkaia aldeko euskalkiekin batasuna egiteko badugun oraino zeregin gure hemen gaindiko Mitxelena-Elissalten euskara batu berriarekin baduten oraino zer ikas, ez bakarrik Bilboko jaun mera Durangoar erdaldunak edo Gasteizeko Lege Biltzarreko Atutxa bizkaitar kartsuak.

XVI. mende horrek utzi dizkigun lekukotasun batzuek behar bada baliatzen ahal ditugu orain, hala nola Tomas Morus-en liburu nagusia *Utopia* deitua, euskaraz eskutan duguna. Demagun «*Fran-*

tziako erregearen gortean nengoela eta haren kontseiluko partaide naizela, jauregiko gelarik isilenean, errege bera mahainburu, erreinuko gizon prestuenen batzarrean, arta handienarekin ikusten ari dira zer kariaz eta zer jukutriaz atxikiko duen erregek Milano hiria eta erakarriko ihes doakion Napoliko eskualdea ; gero nola garaituko dituen veneziarrak nola menperatuko Italia guzia, gero Flandria, Brabantia, Burgundia osoa eta beste herrialde asko oraino, aspaldian haien lurraldeak beretuak baititu ametsetan. Orduan aholkulari batek kontseilatzen dio veneziarrekin tratu bat egin dadin erregeren interesak manatzen dueno begiratuko dena. Hitzartze solasak har daitezke haiekin. Zergatik ere ez utz haien esku harrapakinen parte bat, geroago berreskuratzeko xedetan ? Beste aholkulari batek aipatzen du Alemanak mertzenario gisa hartzea. Beste batek berriz Helvetiarrak, diruz lausengatzea. Beste batek oraino Enperadorearen gogoia erregeren alde bihurtzea, urre opariak hari eskainiz. Eta honek uste duelarik Aragoiko erregearekin behar dela antolatu haren esku utziz berme beste baten ontasuna den Nafarroako erreinua (errexago da alabaina beste bati emaita zurea ez dena). Beste hark dio Gaztelako printzea behar dela amainatu ezkontza eder zerbaiten mentura eskainiz eta haren gorteko jauneria guzia Frantziaren alde erakarri errenta seguruak orori hitzemanaz. » Hor duzue laburbildua zer gertatuko den XVI. mende luze guzian. Hori baita izanen XVI. mendeko politika.

Ez ditugu bada aipatu ere oraino orduz geroz Españolek lapurtu diguten gure XVI. gizaldiko herritar ospetsuenen historia, adibidez San Inazio Loiola eta Oñazekoarena, San Frantses Jatsu eta Xabierekoarena, Frantzisko Vitoria eta Ganboakoarena, Martin Azpilkueta-koarena oroz gainetik eta gehiago luzatu gabe beste aldi baterako utziko dugu amestea XX. gizaldian mundu guzian aipatu den gure odoleko beste gizon baten historiarekin batean ikertzeko, hau da "Che Guevara soi-même".